

Vrednote u Hrvatskoj i Hrvatska kao vrednota

Andreja DOMITROVIĆ

Zavod za hitnu medicinu Sisačko-moslavačke županije

Dalibor IVANEŠIĆ

Opća županijska bolnica Požega

Marija ŽAGMEŠTER

Hrvatsko katoličko sveučilište, Odjel za sociologiju

UDK: 316.752(497.5)

DOI: 10.15291/ai.3080

STRUČNI ČLANAK

Primljeno: 14. veljače 2020.

SAŽETAK

KLJUČNE RIJEČI:

Europska studija vrednota,
hrvatski narod, sustav
vrijednosti, vrednote

U Republici Hrvatskoj kao zemlji koja je u nedavnoj prošlosti imala iskustvo prelaska iz totalitarnoga režima u demokraciju, pretrpjela rat i poraće, privatizaciju, osiromašenje znatnoga udjela svoga stanovništva te ulazak u Europsku uniju pitanje nacionalnih vrednota trebalo bi biti ključno pitanje političkih, ali i intelektualnih elita jer samo čuvajući svoje vrednote hrvatski narod može očuvati svoju prepoznatljivost i identitet. Problem koji se može uočiti na svim razinama u hrvatskome društvu bijeg je od tradicionalnih vrednota koje se sve češće smatraju konzervativnima, pa čak i zaostalima. Iste te vrednote, ponekad i da bismo se više svidjeli drugima, zamjenjujemo modernističkim i postmodernističkim vrednotama koje nam se prikazuju poželjnijima i prihvatljivijima u odnosu na naše tradicionalne vrednote koje se čuvaju naraštajima. Ovaj rad naslanja se na rezultate Europske studije vrednota iz 2008. godine koji pokazuju modernizaciju hrvatskoga društva, ali i važnost tradicionalnih vrednota kao što su brak, obitelj, djeca, religioznost, a prikazani su u knjizi *Vrednote u Hrvatskoj i Europi: komparativna analiza*.

UVOD

Riječima vrednota i vrijednost najčešće se koristimo kao sinonimima pa će se u ovome preglednom radu koristiti i jedna i druga riječ prilikom citiranja, ali u ostalim dijelovima rada koristit će se riječju vrednota kao pojmom nečega uzvišenoga što se ne može i ne treba procjenjivati i što nema cijenu, pa je ona svedena na etičku razinu, a vrijednost je procjenjiva i može joj se utvrditi koliko vrijedi te ju možemo svesti na ekonomsku razinu. U prvome dijelu rada definirat će se pojam vrednota te ukratko razmotriti važnost vrednota u očuvanju identiteta jednoga, u ovome slučaju hrvatskoga naroda i ukratko opisati povijesni put Europske studije vrednota. U drugome dijelu rada dan je kratak osvrt na rezultate Europske studije vrednota iz 2008. godine prikazane u već navedenoj knjizi. U trećem dijelu prikazat će se kretanja kroz sva tri vala istraživanja u kojima je Hrvatska sudjelovala, a obrađena su u knjizi *Vrednote u Hrvatskoj od 1999. do 2018.* urednika Josipa Balobana, Gordana Črpića i Josipa Ježovite.

DEFINIRANJE VREDNOTA I/ILI VRIJEDNOSTI

Interes za proučavanje vrijednosti pojavio se 50-ih godina prošloga stoljeća i otada su razni istraživači pokušali dati preciznu definiciju toga pojma. Opsežnom analizom literature utvrdilo se da sve definicije, više ili manje, sadrže neke jednake elemente. Na temelju toga utvrđeno je pet osnovnih obilježja koja se sustavno povezuju s određenjem pojma vrijednosti, a prema kojima se pojmovi „vrijednosti“ i „vrednota“ mogu definirati kao: (1.) *ideje ili vjerovanja*, (2.) *poželjni ciljevi ili ponašanja* (3.) *koja nadilaze specifične situacije*, (4.) *usmjeruju odabir i procjenu ponašanja i događanja*, (5.) *hijerarhijski su organizirana s obzirom na njihovu relativnu važnost za pojedinca*. Hijerarhijske strukture vrijednosnih prioriteta nazivaju se sustavima vrijednosti (Ferić, 2009: 14). Prema Balobanu, vrednote, onakve kakve se žive u stvarnosti, jedan su od uzroka proturječnoga položaja čovjeka, kao i uopće proturječnih društvenih procesa, one su dinamička stvarnost i stvarnost u transformaciji (Baloban i sur., 2014: 6). Hillman vrednote definira kao neoborive „posljednje“, najveće veličine ciljeva i odnosa moralnoga djelovanja, a sociolozi Van Deth i Scarbrough kao koncepte koji oblikuju čovjekove stavove u više-manje koherentnim smjerovi-

ma (Baloban i sur., 2014: 6). Vrijednosti su individualne i društvene, religijske i znanstvene, materijalne i nematerijalne, svjetonazorske i političke, nacionalne i internacionalne, konzervativne i progresivne, tradicionalne i moderne, ruralne i urbane, demokratske i autoritarne, kulturne i tehnološke, humanističke i civilizacijske (Kalanj, 2016: 3). Rimac u svome radu, referirajući se na djelo *The Nature of Human Values* (Rokeach, 1973), navodi da autor uklapa definiciju vrijednosti u sustav vjerovanja koje pojedinac razvija od najranijih razdoblja svojega života. Vjerovanja se mogu razlikovati kao deskriptivna ili egzistencijalna vjerovanja (koja su karakterizirana istinitošću ili neistinitošću), evaluativna vjerovanja (koja su karakterizirana evaluacijom objekta kao dobrog ili lošega) i proskriptivna vjerovanja (za koja je karakteristično da se objekt ocjenjuje kao poželjan ili nepoželjan). Rokeach postulira sljedeće pretpostavke o vrijednostima: ukupan broj vrijednosti koje osoba ima relativno je malen, svi ljudi barem u nekom stupnju posjeduju vrijednosti, vrijednosti su organizirane u vrijednosne sustave pojedinaca, vrijednosti imaju dva izvorišta, a to su osoba i društvo sa svojom kulturom i socijalizacijskim institucijama, posljedice postojanja vrijednosnog sustava pojedinca manifestirat će se u većini njegovih socijalnih i psiholoških akcija i stanja (prema Rimac, 2016: 110). Dakako, u temeljne se čovjekove vrednote, prema današnjem shvaćanju, ubrajaju: hrana, odjeća, stambena situiranost, zdravlje i obrazovanje (Baloban, 2007: 794). Prema više autora (Baloban, 2005; Kalanj, 2008; Budak i Katunarić, 2010; Sekulić, 2014), identitet i vrijednosti tvore dva vrlo bliska, ako ne i nerazdvojna, uzajamno konstitutivna diskurzivna toposa – naime da vrijednosti konstituiraju identitet, a da identitet konstituira vrijednosti (Kalanj, 2016: 5). Samim time pitanje definiranja nacionalnih vrednota i njihovo očuvanje može se smatrati i pitanjem očuvanja hrvatskoga identiteta.

EUROPSKA STUDIJA VREDNOTA I UKLJUČIVANJE HRVATSKE

Znanstvenoistraživački projekt European Values Study (EVS) započet je sedamdesetih godina, a prvo istraživanje bilo je 1981. godine sa sjedištem na Sveučilištu u Tilburgu. Potrebu za ovim projektom prepoznali su Ruud de Moore s navedenoga sveučilišta i Jan Kerkhofs s Katoličkoga sveučilišta u Lovenu zbog uočenih promjena vrednota u sedamdesetim godinama 20. sto-

ljeća. Hrvatska se u navedeno istraživanje uključila u trećem valu istraživanja provedenom 1999./2000. godine. Područja su koja istražuje EVS i koja su u svim valovima istraživanja prisutna: religija i moral, društvo i politika, brak i obitelj, uloga spolova, rad i slobodno vrijeme, seksualnost i obrazovanje (Baloban i sur., 2014: 5–12). Četvrti val istraživanja proveden je 2008., a peti val 2017./18. godine. Prvo i drugo sudjelovanje hrvatskih istraživača financiralo je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, što za peti val istraživanja nije bio slučaj (Baloban i sur., 2019: 5) pa se može postaviti pitanje koliko su političke elite svjesne potreba i važnosti ovakvih istraživanja, ali i samih vrednota kao odrednice očuvanja nacionalnoga identiteta.

VREDNOTE U HRVATSKOJ 2008. GODINE

Prema istraživanju EVS-a obitelj je u Republici Hrvatskoj unatoč svim modernizacijskim i postmodernizacijskim procesima bila i ostala najveća vrednota. Iako se obitelj u tim procesima znatno mijenjala od nekadašnje mnogobrojne, tradicionalne obitelji u kojoj je živjelo i radilo i po nekoliko naraštaja u ruralnim sredinama do današnje suvremene obitelji u kojoj žive roditelji i djeca, i to uglavnom jedno ili dvoje djece, najčešće urbanim načinom života, ipak je obitelj temelj na kojemu počiva naše društvo. Nimac navodi da je, bez obzira na članove koje okuplja, obitelj oduvijek bila temeljna institucija društva, a njezina je temeljna funkcija i moralna obaveza zadovoljavanje primarnih i sekundarnih ljudskih potreba (reprodukcije, njege, socijalizacije članova te pripremanje potomaka za životno sučeljavanje na svim razinama) (Nimac, 2010: 27). U posljednjih pedesetak godina mnoštvo je društvenih, ekonomskih, kulturnih i političkih promjena utjecalo na promjene percepcije i prakse bračnoga i obiteljskoga života (Baloban i sur., 2014: 93). U području radnih odnosa dolazi do prijelaza iz industrijske proizvodnje do uslužnih djelatnosti, do sve većega zapošljavanja žena, fleksibilizacije i nesigurnosti radnih odnosa. U području politike ističu se procesi demokratizacije i liberalizacije, razvoj ljudskih prava, politička participacija žena, jačanje utjecaja feminističkoga pokreta, donose se zakoni o obiteljskim i bračnim odnosima te se legalizira razvod. Znatni su i razvoj, jačanje, a onda i kriza socijalne države te razvoj različitih obiteljskih politika i razvoj novih mogućnosti kontrole rađanja (Baloban i sur., 2014: 93). Sve navedene promjene dovele su i do promjene percepcije, ali i uloga žena

i muškaraca te percepcije braka i obitelji. U analizi društvenih i kulturnih procesa koji su važni za suvremenu percepciju i praksu intimnih odnosa Neil Gross ističe četiri čimbenika: društvene pokrete, osobito drugi val feminizma, proces globalizacije, proces individualizacije i suodnose intimnosti i kritičke teorije koja ističe sve veću dominaciju obrazaca potrošačke kulture unutar područja intimnih odnosa (Baloban i sur., 2014: 95). Iako je sve navedeno značajno promijenilo odnose u braku i obitelji i individualizam je postao široko prihvaćen, Matulić, referirajući se na istraživanje EVS-a 1999. godine, ističe da obitelj ne samo da nije iščezla, bilo kao stvarnost bilo kao želja, nego da (pored svih negativnih prividnosti današnjega vremena) ona još uvijek visoko kotira na ljestvici vrijednosti suvremenoga čovjeka u hrvatskome društvu (Matulić, 2002: 140). Građani također ne očekuju, barem ne u velikoj većini, ni temeljitu reviziju obitelji, u smislu da ona postane poligon za isprobavanje alternativnih oblika suživota, nego očekuju stvaranje povoljnih uvjeta za održanje obitelji onakve iz kakve su i sami potekli. To ne znači da žele zadržati i probleme kojih je sigurno u takvoj obitelji bilo, nego da žele živjeti u uvjetima zajedništva, ljubavi, tolerancije, međusobnoga potpomaganja i razumijevanja (Matulić, 2002: 142). Uz pitanje obitelji kao vrednote veže se i pitanje braka i djece koje kao vrednotu također doživljava velik dio ispitanika.

Iako prema istraživanju provedenome 2008. godine tvrdnju da je brak zastarjela institucija ne podržava 78,6 % ispitanika što pokazuje važnost braka, može se vidjeti da udio osoba koje na navedenu tvrdnju odgovaraju slaganjem u potpunosti raste. Tako je tu tvrdnju u potpunosti podržavalo 17 % osoba 2008., a na istu tvrdnju 1999. slaganje je izrazilo 7,9 % ispitanika (Šimunović i Reljac, 2014: 130). Prema istim autorima, od vrednota koje su u EVS-u 2008. navedene kao potrebne za uspješan brak, Hrvati navode (prema važnosti nabrojane): vjernost, spremnost na raspravljanje o problemima kada se pojave između muža i žene, djecu, dobar seksualni odnos (Šimunović i Reljac, 2014: 129). Črpić i suradnici propituju odnos žena i muškaraca u hrvatskome društvu te utvrđuju da istraživanja provedena u Hrvatskoj evidentiraju snažnu podjelu na tradicionalni i moderni pristup ulogama žena i muškaraca (Črpić i sur., 2010: 69–89). Klasični se patrijarhalni model obitelji u Hrvatskoj polako gubi, kao posljedica javlja se stanje velike nesigurnosti koju bi većinom muški dio populacije želio riješiti „podupiranjem tradicionalnih vjerovanja i stavova o ulozi žene-majke u obitelji i društvu“ (Črpić i sur., 2010: 69–89). Iako sve više ispitanika ističe samoaktualizirajuće potrebe kao što su uspjeh u poslu, slo-

bodno vrijeme, hobiji i slično, većina ispitanika i dalje smatra da su djeca kao vrednota vrlo važna općenito u životu, ali i kao čimbenik uspješnosti braka.

Šimunović i Reljac ističu da s jedne strane imamo djecu kao bitnu vrednotu za brak, a s druge strane činjenično stanje u Republici Hrvatskoj koje se očituje u kontinuiranome opadanju živorođene djece. Autori upozoravaju da je zbog navedenoga nužno poraditi na kvalitetnoj obiteljskoj politici u Republici Hrvatskoj (Šimunović i Reljac, 2014: 139). Matulić, analizirajući podatke EVS-a o željenome broju djece (2,70) i ostvarenome broju djece (1,28), propituje koji su uzroci toga nesrazmjera. Navedeno objašnjava općim kretanjem i stanjem obitelji unutar socijalno-ekonomsko-političkih gibanja u suvremenome dobu, i to u smislu da neka vrednovanja i pristupi obitelji iz XIX. stoljeća pripadaju prošlosti te da se danas valja okrenuti obitelji i obiteljskim zahtjevima koje nameće društvo na početku XXI. stoljeća. Težište je dane kritike na shvaćanju da su djeca u obitelji više kao opterećenje, prije svega financijsko ili možda psihosociološko, a ne kao blagodat, dobrobit na kojoj još i danas, vidjeli smo ranije, za mnoge građane počivaju smisao i svrha braka i obitelji (Matulić, 2002: 146). Nikodem i Štengl upozoravaju da odgoj djece i skrb za djecu zahtijeva znatna ulaganja emocionalnih, psihičkih, socijalnih i materijalnih resursa, kako od pojedinca tako i od zajednice (društva) u cjelini iz čega proizlazi da stvaranje i dostupnost resursa nije beznačajan čimbenik u usmjeravanju i promjenama u stavovima i ponašanju kako pojedinca i grupa tako i šire zajednice. Promjene oko izvora resursa teku brže i izraženije, a one na razini svijesti pojedinca teku sporije, propitivane su na korisnost i napor koji valja uložiti i sklonije su održanju naučenih obrazaca emocija, kognicija i ponašanja. Navedeni autori objašnjavaju i mogućnost raskoraka između stavova, očekivanoga ponašanja i efektirnoga ponašanja (Nikodem i Štengl, 2014: 157–158). Sve se više teži individualizmu te se prema nekim autorima smanjivanje fertiliteta objašnjava promjenom u vrijednosti djece pri čemu su djeca nekada procjenjivana korisnošću kao buduća radna snaga, osiguranje starosti, održanje imanja, bogatstva i prestiža obitelji te su koristi rađanja djeteta znatno premašivale ulaganja i žrtve roditelja (Čudina-Obradović i Obradović, 1999: 244), a danas se djeca uzdižu na pijedestal ispunjenja bračnoga i života u cjelini i njihova vrijednost se ne procjenjuje materijalnom dobiti jer suvremeni način života nalaže možda i veća ulaganja od dobitaka (materijalnih). Unatoč moguće i nepovoljnim uvjetima za prokreaciju velik udio (66,2 %) hrvatskih ispitanika u EVS-u smatra da čovjek treba imati djecu da bi život imao smisao. Na stav o djeci kao

obvezi spram društva 50,3 % ispitanika odgovara neslaganjem što Nikodem i Štengl objašnjavaju velikim subjektivnim zaokretom od „života kao“ prema „subjektivnome životu“ pri čemu život kao jest pripadnost utvrđenomu i danomu poretku stvari, a viši autoriteti određuju život pojedinca i vrednuju ga, dok u subjektivnome životu subjektivnost svakoga pojedinca postaje jedinstveni izvor značenja, smisla i autoriteta (Nikodem i Štengl, 2014: 170). Iako u pojedinim stavovima postoji razilaženje o ulozi žena i muškaraca, ipak 80,3 % ispitanika izjavljuje da i muž i žena moraju pridonositi приходима kućanstva, a čak njih 95 % da bi muškarci trebali biti jednako odgovorni prema domu i djeci što pokazuje pomak od tradicionalnoga patrijarhalnog odnosa koji je vladao u tradicionalnim obiteljima. Zanimljivost je istraživanja da pada udio ispitanika koji se slažu s tvrdnjom da bez obzira na kvalitete i mane roditelja djeca moraju roditelje uvijek poštivati i voljeti, ali je taj pad neznan (1,8 %) u odnosu na zemlje u regiji (Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Makedonija) gdje je taj pad znatan (Reljac i Šimunović, 2014: 193). Pitanje je koje se može povezati s tim odgovorima zašto je unatoč slaganju s ovom tvrdnjom udio ispitanika koji smatraju da djeca imaju svoj život i da se od njih ne bi trebalo tražiti da žrtvuju vlastitu dobrobit zbog svojih roditelja čak 24,7 % (Reljac i Šimunović, 2014: 205). Unatoč porastu individualističkih vrednota gdje je pojedinac sebi na prvome mjestu i ne želi se žrtvovati čak ni za svoje stare roditelje, ipak je 86 % ispitanika koji se slažu s tvrdnjom da se djeca trebaju brinuti o roditelju kada je teško bolestan ili nemoćan (Reljac i Šimunović, 2014: 205). Iz navedenoga može se zaključiti da još uvijek tradicionalni pogled na brigu i skrb o roditeljima prevladava iako se svakodnevno sve više susrećemo s prizorima napuštenih starih i bolesnih.

Pitanje očuvanja obitelji i braka, a nastavno na to i djece kao vrednote koja iz toga proizlazi, važno je pitanje očuvanja hrvatskoga naroda i njegove budućnosti. Bez obzira na promjene koje su se dogodile na relaciji obitelj – društvo, obitelj i dalje ostaje bitan i neodvojiv dio svakoga društva, a bračna zajednica i dalje vrši važne institucionalne funkcije unutar svakoga društva, kao što su: biološka funkcija – nastavlanje ljudske vrste; ekonomska funkcija – skrb za materijalna dobra; zaštitna funkcija – skrb nasuprot egzistencijalnim rizicima; kulturna funkcija – prijenos na potomstvo vrijednosti i koncepata određenoga društva; stratifikacijska funkcija – smještanje u određeni društveni status; integrativna funkcija – društvena kontrola. Uz te institucionalne funkcije, postoje i personalne funkcije, a to su: bračna funkcija – izmjena afekata između muža i

žene; roditeljska funkcija – osjećaji prema djeci i briga za njih; bratska funkcija – bratski osjećaji među djecom (Reljac i Šimunović, 2014: 214). S obzirom na to da je obitelj temeljna vrednota u Hrvata, kreiranja različitih obiteljskih politika i česte promjene njihova smjera mogle bi dovesti do gubitka svih vrednota koje su uz obitelj vezane i koje obitelj prenosi na svoje potomstvo. Osim političkih elita, i Crkva bi po pitanju obitelji, braka i djece trebala imati važniju ulogu jer, prema navedenom istraživanju, ispitanici kojima je Bog važan u životu i koji u vjeri pronalaze utjehu, koji se smatraju religioznim osobama, vjeruju u raj, vjeruju u Boga, odlaze redovito na misu i kojima je religija važna, skloniji su „tradicionalnomu“ shvaćanju braka i obitelji (Baloban i sur., 2014: 121). Matulić navodi da je Crkva ponajprije zainteresirana za vjerski odgoj, bilo u obitelji, školi ili crkvi. Ta uloga, neotuđiva i nezamjenjiva, proizlazi iz njezina temeljnog poslanja da naviješta Radosnu vijest. No budući da vjera po svojem osnovnom određenju bezuvjetno uključuje moralno dobro djelovanje i ispravno ponašanje u svim područjima privatnoga i javnoga života, na Crkvi – to jest na konkretnoj zajednici vjernika, velika je odgovornost da vjerski odgoj doista bude od pomoći obiteljima u odgoju djece te da vjerskim odgojem njezini vjernici, a koji su ujedno građani ovoga društva i države, uspiju izgraditi i prihvatiti one vrednote bez kojih suvremeno društvo ne može funkcionirati. To se navlastito odnosi na vrednote kao što su: društvenost, solidarnost, dijalog, tolerancija, opće dobro i pluralizam. No sve ovdje rečeno ni približno ne iscrpljuje ulogu i zadaću Crkve u odgoju djece, barem ne po konkretnim sadržajima. U našim je okvirima mnogo važnije istaknuti potrebu poštivanja kompetencija i konstruktivnih prinosa na odgojnome području. Crkva je kompetentna za vjerski i moralni odgoj, i to su njezine glavne uloge i zadaće. Budući da vjera traži oživotvorenje ili, jednostavnije rečeno, vjera je život te kao takva neminovno oblikuje sve sfere ljudskoga života, onda je osobita zadaća Crkve da svoje vjernike tijekom vjerskoga odgoja odmalena odgaja za one vrijednosti koje su nužne za funkcioniranje suvremenoga društva (Matulić, 2002: 153). U tome će Crkva biti od velike pomoći ne samo obiteljima nego i društvu u cjelini, ostajući uvijek dosljedna svojem temeljnom poslanju: naviještanju Radosne vijesti svim ljudima dobre volje, osobito malenima (Matulić, 2002: 153). Samim time Crkva, njezin nauk i odgoj značajno utječu na sustav vrednota svakoga od nas, ali i cijeloga društva te očuvanje vrednota i identiteta Hrvata.

Županov navodi da smo na području religioznoga života svjedoci okretanja

trenda prema sekularizaciji u suprotnome smjeru – jačanje religioznoga osjećaja, vjerske prakse i političke aktivizacije vjerske elite, tj. klera, a to je nesumnjivo jedan oblik retradicionalizacije (Županov, 2011: 153). Kada promatramo religioznost kao vrednotu, Hrvatska je primjer zemlje koegzistencije stabilne visoke razine institucionalne religioznosti i kontinuirane nazočnosti individualizirane, osobno oblikovane religioznosti (Baloban i sur., 2014: 17). Isti autori 2012. navode da više od trećine stanovništva smatra da je slobodno kombinirati učenje različitih religijskih tradicija, petina vjeruje u astrologiju i horoskope, a trećina ima svoj osobni način povezivanja s božanskim bez crkava i bogoslužja (Baloban i sur., 2014: 17). Iako u Hrvatskoj religioznost spada u jednu od temeljnih vrednota, pitanje povjerenja u Crkvu razjedinjuje hrvatske ispitanike te njih svega 53,4 % izjavljuje povjerenje u Crkvu. Zanimljivo je da raste udio religioznih mladih osoba, a pada onih starije životne dobi i žena. Iz svega navedenoga postavlja se pitanje koliko su Hrvati religiozni i koji su razlozi tomu. Ako se religioznošću smatra odlazak na misu na posebne svetkovine jer je to u tradiciji, a u isto vrijeme se izvan tih obreda ne pomolimo ni jednom, ne pomognemo bratu u nevolji te živimo izvan pravila Svetoga pisma, može se postaviti pitanje kakva je naša religioznost i koliko se doista možemo smatrati djecom Božjom te je li religioznost pitanje politikantskoga pomodarstva ili naše potrebe i htijenja. Prema Črpić i Zrinščak, najavljuje se mogućnost pada religioznosti u budućnosti što se donekle i potvrđuje usporedbom rezultata iz sva tri vala istraživanja u kojima su sudjelovali hrvatski građani (Baloban i sur., 2019: 12), a što bi se možda moglo objasniti i padom povjerenja u Crkvu kao instituciju, koji navode isti autori (Baloban i sur., 2019: 36–37).

Povjerenje kao vrednota, osobito ono u institucije u Republici Hrvatskoj nije na visokoj razini i može se reći da su Hrvati prilično nepovjerljiv narod. Nikodem i Črpić navode da je pitanje povjerenja, kako u općemu smislu povjerenja u ljude tako i u posebnome smislu povjerenja u institucije, posebice važno za ona društva koja tek razvijaju demokratski politički poredak, a dobar primjer za to su bivše komunističke zemlje u srednjoj i istočnoj Europi, kojima pripada i Hrvatska (Nikodem i Črpić, 2014: 259). Sztompka pak navodi da opća „društvena klima sumnjičavosti“, karakteristična za „sindrom nepovjerenja“ i „kultura cinizma“ višestruko otežavaju funkcioniranje i razvoj društva (Sztompka, 1998: 21–22). Prije svega, društvena klima nepovjerenja „paralizira“ društveno djelovanje te potiče rutinizaciju, konformizam i pasivnost. Osim toga, rastvara potencijale društvenoga kapitala i vodi izolaciji i atomizaciji te utječe na

zauzimanje „obrambenih“ stavova, stereotipa i predrasuda (Sztompka, 1998: 21–22). Uzroke pada povjerenja Nikodem i Črpić nalaze u spajanju negativnoga nasljeđa komunističkoga sustava, raširenoj korupciji u svim područjima društvenoga djelovanja i stalnome „reformiranju“ sustava bez jasnih ciljeva i strategija (Nikodem i Črpić, 2014: 271). Raširenost korupcije povezuje se s radikalno egalitarnom vrijednosnom orijentacijom koja se temelji na specifičnoj ideji pravednosti (pravice) koju Josip Županov označava jednom od bitnih negativnosti nasljeđa bivšega komunističkog sustava. Tako shvaćena pravda ili pravica uključuje želju da „nitko ne smije živjeti bolje od mene“, neprijateljstvo prema svemu što je drukčije od ustaljenoga načina života te posebice stav da je tuđi uspjeh puno gori nego vlastiti neuspjeh. S tim je povezan i prevladavajući osjećaj „proceduralne nepravde“ koji povećava vjerojatnost nepovjerenja prema državnim institucijama. Gotovo četvrt stoljeća nakon komunizma u Hrvatskoj i dalje prevladava stanje gdje vrh političke elite uživa u često nevjerojatnome luksuzu i istodobno zahtijeva od sve siromašnijih građana da podnose teret reformi (Nikodem i Črpić, 2014: 272). Procesi modernizacije u socijalističkim sustavima donose svojevrsnu podvojenost vrijednosnih orijentacija. Na socijalnoj razini pojedinac i dalje podupire egalitarnu vrijednosnu orijentaciju, no na individualnoj razini teži živjeti bolje od drugih. S obzirom na to da i ti drugi podržavaju egalitarizam, a time i negativan stav prema naznačenoj težnji, pojedinac neće pokušavati poboljšati svoj društveni položaj na institucionalno dopušten način (Županov, 2002: 16–26). Time se jasno stvara ne samo nepovjerenje prema institucijama nego i nepovjerenje prema drugim ljudima, što znatno smanjuje mogućnost zajedničkoga djelovanja u bilo kojemu području (Nikodem i Črpić, 2014: 272–273).

Istraživanje povjerenja u institucije u Hrvatskoj 2008. godine pokazuje da je najveće povjerenje iskazano u obrazovanje, Crkvu i vojsku, a najmanje u parlament. Također, usporedimo li stanje u Hrvatskoj sa svim zemljama uključenima u EVS, Hrvati iskazuju najnižu razinu povjerenja u parlament. Indikativni su i rezultati koji pokazuju da je najniže iskazano povjerenje u pravosuđe (18,9 %) od svih zemlja koje su uspoređivane te nisko povjerenje u tisak (14,4 %) i sindikat (17,3 %). S obzirom na to da je čak 76,9 % ispitanika u Hrvatskoj na pitanje „Općenito govoreći, biste li rekli da se većini ljudi može vjerovati ili da čovjek treba biti vrlo oprezan u odnosu prema ljudima?“ odgovorilo da čovjek nikada nije dovoljno oprezan, možemo postaviti pitanje jesmo li kao društvo postali čak i paranoični pa u svima i svemu vidimo prijetnju ili su nas

negativna iskustva dovela do takva odgovora. Svakako se može reći da Hrvati ne vjeruju ni institucijama, ali ni ljudima među kojima žive. A da bi se vratila vrednota povjerenja koju smo nekada imali, potrebno je mijenjati institucije koje bi trebale služiti ljudima, a ne biti same sebi svrhom. Važna je i uloga obrazovnih ustanova i Crkve s obzirom na to da su to institucije kojima Hrvati vjeruju, a važna je njihova uloga u odgoju pa samim time i njegovanju vrednota među koje svakako spada i povjerenje.

Uz pojam povjerenja i/ili nepovjerenja možemo vezati i pojam socijalne distance koja je također u EVS-u ispitivana, i to prema Romima, homoseksualcima, muslimanima i migrantima. Koncept socijalne distance Brockett i suradnici (2009) definiraju kao kombinaciju fizičke i prostorne blizine te više metaforičkoga razumijevanja distance povezane s razlikama u društvenoj klasi ili društvenome položaju. Koncept socijalne distance počiva na pretpostavci da su predrasude povezane s time koliko se ugodno ljudi osjećaju na različitim razinama blizine s članovima nekih „vanjskih“ skupina te se i razina predrasuda mjeri različitom razinom prostorne (npr. živjeti u istome području, jesti u istome restoranu i sl.) ili društvene blizine (npr. pohađanje iste škole, brak i sl.). Brockett i suradnici navode da je osnovna pretpostavka kako se niska razina tolerancije spram blizine poistovjećuje s iskazivanjem predrasuda, a zatim i s podložnošću diskriminaciji (Brockett i sur., 2009: 242). Više je autora koji smatraju da su unatoč važnosti individualnih karakteristika u iskazivanju predrasuda, poput političko-ideoloških i religijskih orijentacija te drugih sociodemografskih karakteristika, ipak ti čimbenici ograničeni te da se u obzir moraju uzeti i situacijski faktori te društvene i (sub)kulturne norme (Vučković Juroš i sur., 2014: 225). Kada je riječ o socijalnoj distanci u Hrvatskoj, ona je najveća prema homoseksualcima pri čemu više od pola ispitanika ne želi ovu skupinu za susjede te ovim rezultatom zauzima središnju poziciju među ispitivanim zemljama, a od Hrvatske su prema homoseksualcima veću socijalnu distancu iskazali ispitanici u svim zemljama bivše Jugoslavije (osim Slovenije) te Rumunji, Rusi i moldavski ispitanici (Vučković Juroš i sur., 2014: 232). Kada promatramo socijalnu distancu prema muslimanima, migrantima i Romima, Hrvati su među tolerantnijim narodima te njih 22,5 % ne bi željelo imati Rome za susjede, 16,1 % muslimane, a 12,1 % migrante. Najveći je udio hrvatskih ispitanika koji izražavaju socijalnu distancu prema narkomanima (69,6 %), osobama s kriminalnom prošlošću (69 %), alkoholičarima (56,4 %), homoseksualcima (49,3 %) i osobama zaraženima AIDS-om (38 %) (Rimac, 2014: 317).

Kada se sagleda sve navedeno, ipak su društvene norme te koje usmjeravaju ponašanje i predrasude prema drugima koji nisu kao mi, što znači da učenjem i kao dio društva u kojemu živimo možemo smanjiti i predrasude te poboljšati uvjete za život marginaliziranih skupina.

VREDNOTE U HRVATSKOJ OD 1999. DO 2018.

Usporedbom rezultata sva tri vala istraživanja vidljivo je da su ispitanicima najvažniji obitelj, prijatelji i poznanici, slobodno vrijeme, posao koje je više od 90 % ispitanika ocijenilo važnima, zatim religija (65 %), a da je politika važna izjavljuje samo 23 % ispitanika. S obzirom na spol samo se po pitanju religije uočavaju znatnije razlike pri čemu je 53,5 % muških ispitanika kojima je religija važna, a žena je 75 %. Najznatniji je pad važnosti u dimenzijama politike i religije te donekle posla. Raste važnost slobodnoga vremena koje je 1999. bilo važno za 86 % ispitanika, a 2018. njih 92 % izjavilo je da im je slobodno vrijeme važna dimenzija života.

Sretnih i veoma sretnih je ispitanika 81 % pri čemu je među onima koji su izjavili sreću više žena i osoba mlađe životne dobi. Najveći je udio osoba koje uopće nisu sretnije od 71 godinu (6,2 %). Pribroji li se tomu i 22,9 % osoba starijih od 71 godinu koje su izjavile da nisu baš sretni trebali bismo se kao društvo zapitati činimo li dovoljno za naše starije stanovnike. Utjecaj pohađanja misa na sreću pokazuje da su najsretniji ispitanici koji idu na vjerske obrede tjedno ili češće, a oni koji ne idu nikad češće izjavljuju da nisu sretni.

Najčešće hrvatski ispitanici izjavljuju bliskost prema svom mjestu ili gradu, Hrvatskoj i regiji u kojoj žive, a bliskost prema Europi i svijetu izjavljuje oko pola ispitanika. Najčešće se izjavljuje zabrinutost zbog životnih uvjeta ljudi u susjedstvu, regiji i zemljaka. Najzabrinutiji su Slavonci i stariji ispitanici. Zabrinutost ispitanika u zadnja dva vala pada u odnosu na rezultate iz 1999. godine, i to za sve ispitivane skupine. Hrvati su zabrinuti zbog bolesnih i nemoćnih, starih i nezaposlenih, a žene i stariji češće izjavljuju zabrinutost nego muški i mlađi ispitanici. Uspoređujući tri vala, vidljivo je da raste zabrinutost zbog starih i nemoćnih, bolesnih i nezaposlenih.

Velik je udio ispitanika koji izjavljuju socijalnu distancu prema narkomanima (70 %), alkoholičarima (60 %) i homoseksualcima (39 %). Mlađi ispitanici izjavljuju veću socijalnu distancu prema svim ispitivanim skupinama, osim

prema osobama druge rase i homoseksualcima. Rezultati pokazuju pad socijalne distance i porast tolerancije kada se usporede tri vala istraživanja, osim prema ovisnicima o drogama i alkoholu.

Mišljenje da useljenici trebaju zadržati svoje običaje i tradiciju zastupa 61 % ispitanika i odgovori na ovo pitanje ne mijenjaju se u sva tri vala, a stariji ispitanici češće izjavljuju da bi useljenici trebali prihvatiti običaje i tradiciju zemlje u koju dolaze.

Povjerenje kao vrednota kroz sva tri vala nije dobro ocijenjena i 87 % ispitanika ne vjeruje drugim ljudima pri čemu je zabrinjavajuće da je usporedbom tri vala povjerenje u padu. Stariji stanovnici izjavljuju višu razinu povjerenja. S obzirom na regije Zagrepčani imaju najviše povjerenja, a Slavonci najmanje. Rezultati za 2018. godinu na pitanja o povjerenju u institucije pokazuju da najveće povjerenje imaju u vojsku (61 %) i odgojno-obrazovni sustav (51 %), a najmanje u političke stranke (4 %). Žene imaju više povjerenja u institucije, osobito Crkvu, a muškarci u velika poduzeća i društvene mreže. Pad povjerenja vidljiv je kroz tri vala u sve institucije, osim u vojsku i donekle policiju, a najveći je pad povjerenja u Sabor, pravosuđe, EU, UN, Crkvu i obrazovni sustav.

Ponosno je ili veoma ponosno na hrvatsko državljanstvo 85 % ispitanika i taj se osjećaj nije mijenjao kroz sva tri vala istraživanja. Najponosniji na hrvatsko državljanstvo su Dalmatinci, a najmanje ponosni Zagrepčani i Istrijani. Najpoželjnije su karakteristike istinskoga hrvatskog državljanina da poštuje političke institucije i zakon (91 %), živi u skladu s hrvatskom kulturom (89 %) i govori hrvatski jezik (89 %). Na pitanje o političkoj orijentaciji najveći je udio ispitanika koji sebe svrstava u centar, ali taj udio pada kroz sva tri vala, a raste udio „lijevih“ ili „desnih“ ispitanika, s tim da su Dalmatinci češće desno, a Zagrepčani lijevo politički orijentirani. Demokratski politički sustav smatra 91 % ispitanika najboljim sustavom upravljanja zemljom, ali kroz tri vala raste udio onih koji smatraju da bi vojska trebala upravljati državom ili da bi državom trebao upravljati moćni vođa. To možda može objasniti i podatak da 74 % ispitanika vjeruje da bogati ljudi kupuju izbore, a 63 % da su glasači podmićeni pri čemu veću sumnju u pošteno odvijanje izbornih aktivnosti izjavljuju mlađi ispitanici.

Pitanja koja se odnose na radnu etiku i zaposlenje podijelila su ispitanike pa tako 56 % ispitanika smatra da treba povećati privatno vlasništvo nad poduzećima, a njih 44 % smatra da treba povećati državno vlasništvo. Podijeljeni su

ispitanici i oko odgovora na pitanje trebaju li pojedinci (57 %) ili država (43 %) preuzeti više odgovornosti da se svakome osigura što mu je potrebno. Najveća je razlika u tvrdnji je li natjecanje dobro (85 %) ili štetno (15 %). Kroz sva tri vala ne postoje značajne promjene u slaganju s navedenim tvrdnjama. Kroz sva tri vala najvažnije je obilježje posla dobra plaća, a najmanje važan dug godišnji odmor. Ženama je češće važan odgovoran posao, posao u kojemu mogu nešto postići i pokazati inicijativu. Mlađim je ispitanicima važno povoljno radno vrijeme i dug godišnji odmor.

S obzirom na brak i obitelj 80 % ispitanika slaže se s tvrdnjom da brak nije zastarjela institucija pri čemu manje slaganje s tvrdnjom izjavljuju muškarci (22,6 %) i mladi (21,5 %), ali raste udio ispitanika koji se ne slažu s tvrdnjom. Indikatori su za uspješan brak stabilni kroz sva tri vala, a oni su vjernost, djeca, imati vremena za prijatelje i hobije, dobri stambeni uvjeti, primjeren prihod i zajedničko obavljanje kućanskih poslova.

Djela kao što je samoubojstvo, političko nasilje, utaja poreza te traženje državnih naknada za koje građanin nije ostvario prava ocijenjena su nepoželjnim za najveći udio ispitanika. Uzimanje droga, primanje mita na radnome mjestu i varanje na porezu prihvatljiviji su mlađim ispitanicima. Muškarci više podržavaju smrtnu kaznu, a odbacuju političko nasilje i varanje na porezu. Pohađanje mise i religijskih obreda povezano je s neodobravanjem pobačaja, primanja mita, varanja na porezu, razvoda braka i neplaćanja karte u javnome prijevozu. Kroz sva tri vala smanjuje se udio ispitanika koji te kategorije ne bi nikada smatrali opravdanima, osim kategorije varanja na porezu gdje taj udio raste.

Religioznim se osobama smatra 84 % ispitanika, najviše je religioznih u Slavoniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a ateista u Istri i Primorju te Zagrebu. 10 % nereligioznih osoba povremeno pohađa vjerske obrede, a jedna trećina religioznih nikada. 89,2 % žena smatra se religioznom osobama, a 9,3 % muškaraca uvjereni su ateisti. Udio religioznih konstantan je kroz sva tri vala, ali opada udio osoba koje vjeruju u Boga, život poslije smrti, raj i pakao. Smanjuje se tjedno i mjesečno prisustvo na misi, a udvostručio se udio onih koji na misu ne idu nikada (zadnji val 20 %). Učestalost molitve kao prediktor religioznosti konstantna je te 57 % ispitanika moli tjedno i češće, a 19 % nikada.

ZAKLJUČAK

Hrvatska je kroz tri vala istraživanja vrednota u EVS-u pokazala promjene i modernizaciju društva. Unatoč brojnim promjenama kroz koje su hrvatski ispitanici prošli, tradicionalne vrednote kao što su obitelj, brak i djeca i dalje su među najvažnijima za njih. Značajno je da su Hrvati kao narod nepovjerljivi prema institucijama, ali ne vjeruju ni ljudima općenito. Religioznost je važna velikomu udjelu ispitanika, ali pada povjerenje u Crkvu. I dalje je neprihvatljivo za većinu ispitanika političko nasilje, samoubojstvo i utaja poreza. Raste udio ispitanika koji smatraju da je brak zastarjela institucija. Može se zaključiti da su vrednote koje su bile važne našim predcima i dalje uvriježene u hrvatskome narodu i prenose se kao nasljeđe, a neke nove vrednote polako ulaze u sustav vrednota i mijenjaju ga te tako mijenjaju i Hrvate kao narod.

LITERATURA

- BALOBAN, J. (2007). Vrednote u Hrvatskoj između deklarativnog i stvarno življenog, *Bogoslovska smotra*. 77 (4): 793–805.
- BALOBAN, J., G. ČRPIĆ, J. JEŽOVITA (ur.). (2019). *Vrednote u Hrvatskoj od 1999. do 2018. prema European Values Study*. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet, Hrvatsko katoličko sveučilište, Kršćanska sadašnjost.
- BALOBAN, J., K. NIKODEM, D. CRNIĆ. (2014). Analiza stavova o braku i obitelji u Hrvatskoj i u Europi. U: Baloban, J., K. Nikodem, S. Zrinščak (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi: Komparativna analiza* (93–125). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- BALOBAN, J., I. ŠTENGL, D. CRNIĆ. (2014). Određeni aspekti crkvenosti u Hrvatskoj u komparaciji s nekoliko europskih zemalja. U: Baloban, J., K. Nikodem, S. Zrinščak (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi: Komparativna analiza* (43–92). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- BROCKETT, A., A. VILLAGE, L. J. FRANCIS. (2009). Internal consistency reliability and construct validity of the Attitude toward Muslim Proximity Index (AMPI): a measure of social distance, *British Journal of Religious Education*. 31 (3): 241–249.
- BROWN, R. (2011). *Prejudice: Its socialpsychology*: Wiley-Blackwell.
- ČRPIĆ, G., S. ZRINŠČAK. (2014). Religija, društvo, politika: komparativna perspektiva. U: Baloban J., K. Nikodem, S. Zrinščak (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi: Komparativna analiza* (13–41). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- ČRPIĆ, G., I. SEVER, D. MRUVUNAC. (2009). Žene i muškarci: egalitarnost na egzistencijalnoj i kolizija na svjetonazorskoj ravni, *Društvena istraživanja*. 19 (1–2): 69–89.
- ČUDINA-OBRADOVIĆ, M., J. OBRADOVIĆ. (1999). Želja za djecom i apstinencija od djece: odrednice, korelati i mogućnosti društvene intervencije, *Revija za socijalnu politiku*. 6 (3): 241–258.
- FERIĆ, I. (2009). *Vrijednosti i vrijednosni sustavi: psihologijski pristup*. Zagreb: Alinea.
- KALANJ R. (2016). Potraga za vrijednostima i tzv. Relativizam vrijednosti. U: Sekulić, D. (ur.). *Vrijednosti u hrvatskom društvu* (3–26). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- MATULIĆ, T. (2002). Obiteljske vrijednosti i neki aspekti socijalne zaštite obitelji, *Revija za socijalnu politiku*. 9 (2): 139–160.
- NIKODEM, K., G. ČRPIĆ. (2014). O (ne)održivosti veza između povjerenja i de-

- mokracije. U: Baloban, J., K. Nikodem, S. Zrinščak (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi: Komparativna analiza* (259–307). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- NIKODEM, K., I. ŠTENGL. (2014). Stavovi o djeci i promijenjene uloge žena i muškaraca u srednjoj i istočnoj Europi. U: Baloban J., K. Nikodem, S. Zrinščak (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi: Komparativna analiza* (157–187). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- NIMAC, D. (2010). (Ne)mogućnosti tradicijske obitelji u suvremenom društvu, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*. 65 (1): 23–35.
- RELJAC, V., J. ŠIMUNOVIĆ. (2014). Odnos roditelja i djece: teološka perspektiva. U: Baloban, J., K. Nikodem, S. Zrinščak (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi: Komparativna analiza* (189–216). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- RIMAC, I. (2014). Komparativni pregled odgovora u anketi Europska studija vrednota 1999. i 2008. U: Baloban, J. K. Nikodem, S. Zrinščak (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi: Komparativna analiza* (309–473). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- RIMAC, I. (2016). Vrijednosti u hrvatskom društvu i mogućnost političkog konsenzusa. U: Sekulić, D. (ur.). *Vrijednosti u hrvatskom društvu* (109–136). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- ROKEACH, M. (1972). *Beliefs, Attitudes, and Values: A Theory of Organization and Change*. Jossey-Bass.
- SZTOMPKA, P. (1998). Trust, Distrust and Two Paradoxes of Democracy. *European Journal of Social Theory*. 1(1): 19–32.
- ŠIMUNOVIĆ, J., V. RELJAC. (2014). Bitne vrednote za uspješan brak. Teološki pristup. U: Baloban, J. K. Nikodem, S. Zrinščak (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi: Komparativna analiza* (127–156). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- VUČKOVIĆ JUROŠ, T., I. DOBROTIĆ, S. ZRINŠČAK. (2014). Socijalna distanca i društveno okruženje. U: Baloban, J., K. Nikodem, S. Zrinščak (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi: Komparativna analiza* (127–156). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- ŽUPANOV, J. (2002). *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- ŽUPANOV, J. (2011). Hrvatsko društvo danas – kontinuitet i promjena, *Politička misao*. 48 (3): 145–163.

VALUES IN CROATIA AND CROATIA AS VALUE

Andreja DOMITROVIĆ

Department of Emergency Medicine of Sisak-Moslavina County

Dalibor IVANEŠIĆ

Požega General County Hospital

Marija ŽAGMEŠTER

Catholic University of Croatia, Department of Sociology

ABSTRACT

KEYWORDS:

the European Values Study, Croats, value-system, values

*In the Republic of Croatia, as a country which in the recent past has had the experience of transitioning from a totalitarian regime to a democracy, suffered through war and its repercussions, undergone privatization along with impoverishment of a significant proportion of its population, and joined the European Union, the issue of national values should be crucial in terms of political, as well as intellectual elite, because only by protecting Croatian values can its people preserve their recognisability and identity. One observable problem at all levels of Croatian society is the escape from traditional values which are often seen as conservative and archaic. That same values are sometimes replaced by more likeable modern or postmodern variants which are presented as more desirable and acceptable in regards to the traditional values nurtured through generations. This article relies on the results of the European Values Study in 2008 which show the modernization of Croatian society, but also the importance of traditional values such as marriage, family, children, religiousness, which are stated in the book *Values in Croatia and Europe: A Comparative Analysis*.*